

Nicolao Merker

Sveučilište »La Sapienza« u Rimu, Odjel za filozofiju, Via Carlo Fea 2, IT-00161 Rim
mh6315@mcLink.it

**Nacionalne ideologije i kolonijalistički mitovi
u suvremenoj Europi**

Sažetak

U članku se razmatra nastanak i razvoj pojma 'nacija' u novovjekovnoj Europi, koja su shvaćanja pripadnosti naciji pritom bila u igri, te kako je cijeli ovaj kompleks ideologija utjecao na teoriju i praksu kolonijalnog ekspanzionizma nacionalnih država. S time je usko povezan i mit o tome da je kolonijalna ekspanzija Europe bila prvenstveno širenje civilizacije. U kritičkom sučeljavanju s ovim ideologijama na koncu se pojavljuje kako kolonijalno pitanje u marksizmu, tako i globalno nasljeđe kolonijalizma danas.

Ključne riječi

nacija, ljudska prava, etnocentrizam, kolonijalizam, marksizam, civilizacija

1. Uputiti se u povijest

Vjerojatno nema ni jedne ideje u modernoj epohi koja bi imala tako totalizirajuće značenje kao ideja nacije. Ona je stvorila kolektivna ponašanja koja su od sedamnaestog stoljeća nadalje udarila pečat na najmanje dva stoljeća europske historije. Danas se postavlja pitanje funkcionira li još uvijek koncept nacije pred licem strahota do kojih su doveli nacionalizmi i šovinizmi? Odnosno ne bi li ideja »nacije«, kako je bila do sada koncipirana, trebala biti zamijenjena nečim drugim?

Samo pod jednim jedinim uvjetom može se razjasniti poneka perspektiva. A taj je da se vratimo natrag i razmotrimo koje je događaje prouzročila u Europi – zacijelo početkom modernog doba, iako su korijeni daleko dublji – koliko sama stvarnost, toliko i koncept nacije. Upravo je ideja nacije stvorila drastično raširena uvjerenja: tko treba pripadati kolektivitetu, a tko naprotiv treba ostati izvan njega.

U devetnaestom stoljeću, vijeku velikog razvitka ideologija o nacionalnoj državi, teoretiziralo se kako prisutnost nacije zahtijeva postojanje barem šest ili sedam elemenata. Zajednički je morao biti teritorij, jezik, etničko porijeklo, navike i običaji, zakoni i religija, i na kraju, historijska prošlost. To je odgovaralo nacionalističko-političkoj doktrini po kojoj su nacija i država morale odgovarati jedna drugoj. Svaka nacija je trebala postati država, a svaka država sadržavati jednu naciju.

Danas su stavke toga popisa sasvim drugačije izmiješane. Na teorijsku nekonzistentnost nacionalističkih modela, s druge strane, već je dosta efikasno bio ukazao austromarksist Otto Bauer u svojoj knjizi iz 1907. o nacionalnom pitanju (Bauer 1907/1924/1999). Taj ću tekst implicitno imati na umu u izlaganju koje slijedi.

1.1. Pleme, rod, biološko porijeklo i kultura

Prvobitna zajednica, ona prirodna, obiteljska, poslije se proširila na *gens* kao na kolektivitet srodnika po krvnom srodstvu, koji su svi bili potomci istog rodonačelnika, s više *gentes* (rodova) koji su činili pleme – *tribus*. Pleme nije imalo stabilne odnose s teritorijem, isprva zbog nomadstva, a zatim zbog periodičnih daljnjih preseljavanja. Ujedinjenja, u šire shvaćenom »političkom« smislu pojedinih plemena, događala su se od prilike do prilike i bila su vrlo nestabilna. No u samom plemenu, koje je imalo zajedničko porijeklo i gdje nije bilo podjela zbog prirodnih prepreka, gdje su se naime osjećali slični prirodni utjecaji i gdje je dolazilo do međusobnih brakova, nastao je razmjerno homogen *karakter roda*.

Ljude je na ujedinjavanje naveo cijeli niz uvjeta borbe za preživljavanje; a putovi unutarnje kohezije nekog kolektiviteta bili su dvojaki. Prvi je zacijelo bilo genetsko nasljeđe, koje je međusobno povezivalo generacije i davalo život kroz *zajednicu potomaka* – dakle radilo se o zajednici onih koji su uspješnije od drugih izašli iz vlastite borbe za preživljavanje. Drugi je faktor predstavljalo stečeno kulturno nasljeđe, odnosno koncepcija svijeta, koje su pojedinci dobivali u nasljeđe od prijašnjih generacija. Ona je proizvela *zajednicu kulture*. Radi se o dva faktora koja su međusobno povezana: o tradicijama nastalim zajedničkim porijeklom, koje, kako bi predstavljale trajnu vezu, moraju biti prenošene kulturom. Puko zajedničko porijeklo, bez kulturne povezanosti, tvori samo rasu, ali zajednicu nikada.

1.2. Razbijanje plemenskih zajednica, karolinški sudovi

Krajem antičkog razdoblja germanska su plemena u Europi, za vrijeme velike seobe naroda, proživjela zajedničku sudbinu. Postupno su se izbrisali pojedini plemenski osjećaji migrantskih naroda te ih je zamijenio osjećaj roda. Ti rodovi seleći se opet sa svoje strane i miješajući se s onim autohtonim na novim teritorijima izgubili su velik dio svojih izvornih karakteristika. Osjećaj roda postao je svojevrsno »sjećanje na rod«, i to više ili manje mitsko sjećanje; prošli događaji roda su u suštini postali izmišljena prošlost.

Ideja o biološkom porijeklu, o zajedništvu krvi kao prvotnoj vezi kolektiviteta, nastavila je igrati vrlo ukorijenjenu ulogu. Dobila je čak institucionalnu važnost. Na karolinškim sudovima sudac je pitao stranke iz koje su »nacije«, odnosno prema korijenu riječi *natio*, iz kojega »roda« tj. na-roda potječu. Ideja »nacije« kao (na)roda dovela je do administracije pravde ispunjene lokalizmima i etničkim tradicijama, ukratko uvijek kao sasvim posebnog prava.

U karolinškim je sudovima preživjela ideološka prošlost. Dok je u stvarnosti, prema toku događaja, usvajanje stranih elemenata već bilo pogodilo cijelo nekadašnje uređenje. Ovo se odnosilo kako na staru zajednicu potomstva tako i na staru zajednicu kulture zasnovanu na porijeklu. U toj je točki feudalna epoha izmislila zajednicu kultura novog tipa koja više nije imala veza s prirodnom zajednicom.

1.3. Od feudalnog viteza do kapitalizma

U feudalizmu je postajalo široko zajedništvo odnosa, interesa i kulture između onih koji su, neovisno o teritoriju i prebivalištu, vodili život feudalnih vitezova. To je dovelo do izvjesnih posljedica. Dodelo je do niza instrumenata u međusobnim odnosima, koji su tendencijalno bili nadteritorijalni, tj. do raširenosti zajedničkih jezika na vrlo velikom prostoru. Također i do zajedničkih

pravnih institucija i do izvjesnog jedinstva navada i običaja. Bila su to, razumije se, prava i običaji feudalnog načina života svojstveni uskoj društvenoj klasi koja je uživala dominantan položaj. Široke mase stanovništva bile su izvan tih procesa koji su dovodili do generalizacija, odnosno uopćavanja. A ti su procesi, ipak, i u dobru i zlu, pripremali poprište za nastanak »nacija« koje više nisu bile biološkog tipa.

Kasnije su se na vrh nacionalne zajednice postavili dvorovi prinčeva i plemića, a poslije apsolutistička država. Za vrijeme tih događanja nastao je cijeli niz faktora ujedinjavanja sposobnih odrediti, izravno ili neizravno, istovjetnost ideja i načina osjećanja. Ti su faktori bili sljedeći: objedinjavanje teritorija i proširivanje teritorija suverena, birokracija neophodna za upravljanje njima te jezik državne uprave i vojska.

Kao glavni pokretač djelovanja na prvome mjestu bila je monetarna i merkantilna privreda, ekonomija proizvodnje roba. Ona nije bila samo preduvjet za funkcioniranje birokratskog i vojnog aparata već je utjecala i na to da se različiti lokalni idiomi pretvore u nacionalni jezik ili barem u jezik vrlo velikih prostora.

Monetarna ekonomija i kapitalistička proizvodnja dovela je do prometa ne samo roba već i ljudi pa dakle i do cirkuliranja ideja. Masovni dolazak u gradove, koji je omogućila industrijalizacija, stavilo je seljaka u doticaj sa svjetovima drugačijim od njegova prvobitnog mjesta u kojem je bio zatvoren. Sličan učinak imalo je i služenje vojne obaveze. Školski sistem pružao je instrumente za stjecanje zajedničke kulture regijama koje su međusobno bile vrlo različite. Sloboda udruživanja i okupljanja, kao i sloboda izražavanja i tiska, tj. proizvodi demokratsko-parlamentarnog uređenja, postavili su velika pitanja epohe u svako seosko naselje. Opće pravo glasa dovelo je do borbe za glasove, i do nadmetanja i za glas posljednjeg birača. Time je nacija kao zajednica kultura prevagnula na morfološkom planu.

1.4. Dinamika procesa uklapanja

Geneza proširene zajednice, što je u suštini nacija, oblikuje se dakle kroz proces uklapanja u sve šire životne prostore: svaka teži da se integrira u prethodne pomoću dva različita instrumenta koje je već ranije susrela. Riječ je o nasljeđivanju s koljena na koljeno, vrijednosti stečenih u borbi za preživljavanje, te o prenošenju humanih tekovina kulture pojedincima povezanim u zajednicu jezikom i društvenim sponama. Važnost ovoga posljednjeg je dvostruka. Proistječe iz činjenice da stvaranje zajedničkog jezika nastaje iz nužnosti za međusobnim odnosima, koliko i činjenice očito proizašle iz one prve da, ukoliko se ti odnosi razbiju ili oslabe, taj isti jezik biva osuđen na postupno diferenciranje prema drugim jezicima koji su mu manje ili više srodni. Instrumenti međusobne kohezije, kao i neprestano djelovanje jednih na druge, su mnogi; a to nacionalnim fenomenima daje zapanjuuću raznolikost oblika.

1.5. Neobično promjenjive morfologije

Postoje nacije u kojima je prirodna zajednica istovjetna s kulturnom zajednicom; ima pak i onih u kojima ne postoji zajedničko porijeklo te je isključivo djelovala zajednica kultura (koja uključuje, razumije se, i zajednička historijska iskustva); i na kraju postoje nacije u kojima se pojedinci, iako su biološki mješanci, osjećaju pripadnicima istog kulturnog prostora.

Kako bi se neki narod osjećao jedinstvenim, nije dovoljan zajednički jezik. Od ljudi koji govore istim jezikom nastale su različite nacije, kada naprimjer razlika u vjeroispovijesti biva shvaćena kao toliko snažna da sprečava stvaranje jedne jedinstvene kulture. Kao što je slučaj s dva hispanofona područja kao što su Španjolska i Južna Amerika, gdje su makro razlike bilo porijekla (melestvo u Južnoj Americi) i društveno-političkih uvjeta ili onih povijesnog razvoja zapriječili transformaciju zajedničkog jezika u nacionalnu zajednicu kulture. Isto su tako na širokom području zajedničke južnoameričke hispanofonije historijske razlike između različitih regija dovele do rađanja različitih nacija.

Usprkos bliskosti jezika, Danci i Norvežani su stvorili dvije različite nacije jer je bila različita njihova kultura i njihova historija. Nizozemci, germanskog roda i u početku zajedničkog jezika s Nijemcima, stvorili su vlastiti jezik i kulturu jer je to odgovaralo ciljevima ujedinjenja sadržanim u njihovoj historiji. Na kraju, na primjeru Sjedinjenih Američkih Država nije samo da je jezik donesen iz Engleske kao zemlje porijekla načinio od njih posebnu naciju već jednako tako cijeli skup vrlo osobitih i homologizirajućih historijskih iskustava kao i stanovitih shvaćanja te stanja svijesti koja su rezultat svega toga.

1.6. Ideologija nacionalnog karaktera

Doktrine nacionalizma i nacionalne države iz devetnaestog stoljeća vidjele su u takozvanom »nacionalnom karakteru« nekog naroda nepromjenjivo nasljeđe. Pripisivali su mu sakralni karakter. Smatrali su ga metafizičkim blagom koje se nasljedovalo rođenjem. Ustvari takozvani »nacionalni karakter« nije ništa drugo doli zgrušani komad historije, različito oblikovan prema okolnostima, te koji varira s variranjem tih okolnosti. On nema skoro ništa zajedničko, osim kao ideološka projekcija, s prošlošću nacije koju uzgajaju etnički nacionalizmi i koja je od ovih mistificirana i ideologizirana.

»Etnički preporod« – opazio je američki sociolingvist Joshua Fishman – »ne pati samo zbog prošlosti otišle u nepovrat, završene i zauvijek izgubljene, već, što je još gore, pati zbog prošlosti koja nikad nije ni postojala« (Fishman 1985: 405). Radi se svakako o prošlosti koja se ne može povezati – kako je to naglasio američki politolog Walker Connor (1991: 9) – ni s jednim od sadašnjih naroda. Svaki je danas postojeći narod beskrajno različit od svojih tobožnjih etničkih predaka.

Sudbine onih koji dolaze prije utječu na karakter onih što dolaze poslije, ali ne na taj način da karakter prethodnih generacija biva istovjetan s karakterom generacija koje slijede. Od sudbine predaka potomci dobivaju biljeg, ali nisu čista i jednostavna kopija vlastitih predaka. Radi se o istom fenomenu koji je već Otto Bauer primijetio na nacionalnom planu te ga nazvao »nacionalnom apercepcijom«.

Radi se o sljedećem: tijekom vjekova svaka nacija prima elemente kulture najrazličitijih nacija. Stari Germani primali su naprimjer utjecaje naprednije keltske kulture, a zatim rimske. Kršćanstvo im je donijelo elemente istočnjačkih kultura, grčke i rimske. Na početku feudalizma osjećao se jak kulturni utjecaj Provanse, a u periodu križarskih ratova snažni su talijanski i orijentalni utjecaji. Ipak nijedna nacija nikada nije prihvatila strane uplive a da ih nije transformirala i prilagodila vlastitom humusu. Na isti se način svaka generacija odnosi prema jeziku, običajima i znanjima prethodne generacije; te instrumente ona prilagođava vlastitim potrebama i vlastitim zahtjevima preoblikujući ih, varirajući ih, nekad čak i odbacujući ih i zamjenjujući drugima.

Takozvani zajednički karakter neke nacije nikako ne znači da pojedinci te nacije međusobno sličje po biološkom karakteru. Znači da je na karakter svakog pojedinca utjecala jedna te ista snaga i ista historijska komponenta. Utjecao je zbir zajedničkih iskustava i zajednički način odgovora na ta iskustva. Taj zbir i taj način tvore nacionalni element te čine vidljivim »nacionalni karakter«. U njegovom nastanku nema ništa mistično, to je zbir morfologija koje su strogo empirijske.

1.7. Varijable zajedničke sudbine

Ukoliko je nacija bila *zajedništvo sudbine*, odnosno *kolektivno iskustvo zajedničke historije* što je ujedinilo Talijane, Francuze, Engleze itd. u svaku pojedinu od njihovih nacija, smjesta se javlja jedno pitanje: što lokalne zajednice i uže po rodu, koje se smještaju unutar neke nacije, imaju različito u odnosu na koncept nacije?

Zar ne djeluje zajednička sudbina, tj. zajednička historija, na to da Sicilijanci budu Sicilijanci, a Lombardani Lombardani u Italiji, da Prusi da budu Prusi, a Bavarci Bavarci u Njemačkoj te Bretonci Bretonci, a Provansalci Provansalci u Francuskoj? Ili na kraju, zar ista stvar ne vrijedi za stanovnike svake doline i svakog kraja? Gdje prolazi diskriminatorski rez zbog kojeg izvjesne zajednice karaktera smatramo »nacijama«, dok druge držimo užim kolektivima unutar neke nacije, subordinirane toj naciji?

Kriterij je u dimenzijama, odnosno u činjenici da užu kolektivitet ne sačinjava prirodnu zajednicu ili kulturnu zajednicu, koja je u stanju samoodrediti vlastite uvjete egzistencije, odnosno vlastitim dometom i utjecajem održati u cjelosti vlastiti karakter spram drugih kolektiviteta. Uži kolektivitet je podčinjen u vlastitoj egzistenciji odnosima koje on održava s drugim kolektivitetima na prostorima koji su isto tako ograničeni. O tim odnosima ovisi razvoj njegovog materijalnog i kulturnog života. Drugim riječima, njegova historija i njegov život nužno su određeni historijskom sudbinom nacije uzete sveukupno.

1.8. Fenomen lokalizama

Ovdje se dotičemo pojave lokalizama unutar neke nacije. Postoje očite subjektivne predispozicije u nastavljanju djedovskih tradicija, ili u upotrebi lingvističkog sredstva kao što je dijalekt, bilo iz običaja bilo kao utješno pokriće u očuvanju od stranih tijela koja se pričinjavaju kao prijeteće, jer se javljaju poteškoće pri njihovom prepoznavanju. Pored ovih subjektivnih momenata problemu odnosa lokalnih dijalekata i nacionalnog jezika može se svakako pripisati i objektivna historijska složenost.

U vrijeme slabe geografske povezanosti (zabačeno selo, dolina ili izdvojeni kraj, samodostatna regija) dijalekt je bio vrijedan instrument lokalne jezične komunikacije (osim što je bio gotovo i jedini). Bio je rođen iz lokalnih uvjeta i veza kojima su, zajedno s odgovarajućim koncepcijama života, ljudi bili povezani, prije svega seljaci, za koje nisu postojali drugi svjetovi o kojima bi oni mogli imati kakvog iskustva.

Zbir svih tih lokalnih osobitosti došao je u suprotnost s industrijski razvijenim kapitalizmom, sa slobodom kretanja radnika koji su radili za nadnicu, sa suvremenim uređenjem država (kao što su naročito demokratsko-parlamentarne države) i sa suvremenim školskim sistemom. Kad je kapitalizam zaprijetio feudalnom sistemu, glasnogovornici zemljišnih gospodara hvalili su lokalizme propovijedajući da upravo tamo, u feudalnim lokalizmima, leže sveti korijeni »narodnog roda« koje treba spasiti jer su plod roda i vjere. Kada je u kon-

tinentalnu Europu ušla suvremena demokracija, koju je donijela Francuska 1789., sprečavali su joj napredovanje kao stranom proizvodu koji će uništiti primordijalnu mističnu suštinu nacije. Svaki dobar rodoljub trebao je štititi ropski položaj seljaka od građanske institucije pravne jednakosti.

U dijalektima je i danas vidljiva lokalistička ideologija. Nazire se kao ostatak. Dovoljno je biti toga svjestan te kod upotrebe lokalnog jezika ne insistirati na tim aspektima i ne zloupotrebjavati ga kao tegljača anakronističkih sadržaja; naprotiv, treba na njegovu upotrebu gledati kao na eventualno estetsko uživanje i ograničiti ga na privatnu upotrebu, funkciju kojoj on izvrsno služi. Kad se pak radi o drugim sferama kolektivnog života, širim, značajnijim i razrađenijim, regresijama na zastarjele i odbačene jezične kolosijeke, predstavljene kao usmjerivače jezika u budućnosti, odnosno kao opće vrijednosti, riječ je o čisto ideološkom nametanju, o pretenzijama na budućnost putem regresije na najsićušnije moguće domovine prošlosti.

2. Dva puta teorije o naciji

Ostaje posljednje pitanje koje se tu i tamo već postavilo između redova. Tj. koji kriterij upotrijebiti, na kraju, da bi se zajedno zadržali svi ti mnogobrojni elementi, od teritorija do jezika, i od zakona do običaja, koji su katkada svi prisutni, a katkada i nisu, a historijski su povezani koliko u realitetu nacije toliko i u njenom konceptu? Teorije o naciji, otkad su se počele formulirati krajem 18. stoljeća, razvile su se u suštini u dva pravca.

Opat Sieyès je godine 1789., uoči Francuske revolucije, u svom čuvenom pamfletu *Što je država?* pisao kako je nacija tijelo udruženih ljudi, koji žive pod zajedničkim zakonom, i koje predstavlja isto zakonodavno tijelo (Sieyès 1789/1989: 27). Nešto naciji se dakle ne pripada po izvornom ili rodovskim porijeklu, ukratko ne po »krvi«, već po »građanskom statusu«, po tome što se dijele zajedničke političko-pravne vrijednosti. Suprotno tom pravcu, politički je romantizam, naročito u Njemačkoj, ali i drugdje, »naciju« sveo na najužu od mogućih dimenzija, tj. na etnički element kao na njenu najznačajniju osobinu. To je ustvari povratak na pitanje karolinških sudaca na to kakav je »po rođenju« pojedinac, dakle na jednu od najrestriktivnijih karakteristika jer isključuje sve ostale.

2.1. »*Jus solis*« i »*jus sanguinis*«

Dva pravca, onaj francuski i onaj njemački, shematski prikazani, imali su zajednički korijen: modernu politizaciju koncepta nacije, odnosno njegovu povezanost s državom kao teritorijalno-pravnim aparatom. No između ta dva poimanja države-teritorija upada u oči neizmjeran razlika.

Prva koncepcija govori da pripadati nekoj naciji znači pripadati jednom civilnom društvu smještenom dakako na određenom teritoriju, ali čiji svi članovi uživaju opća prava, bez razlike po rodu, porijeklu ili kulturnim tradicijama. To je *jus solis*, jednako pravo za bilo koga tko prebiva na istom teritoriju.

Druga doktrina kaže da nacija-teritorij kao nositelj prava mora imati etničko porijeklo, biti rezervirana za izvjesnu etničku grupu, rasu, porijeklo, dakle imati vrijednosti koje su suštinski monokulturalne, oplemenjene drevnošću koja se proklamira uz mnogo galame. To je *jus sanguinis*, pravo koje je jednako samo za one koji su jednaki po istovjetnom porijeklu.

»Francuska« novina bila je ideja nacije kao skupa univerzalnih ljudskih i građanskih prava, koncepcija koja se najbolje očitovala u slavnoj *Deklaraciji o*

pravima čovjeka i građanina iz osmoga mjeseca 1789. Na tom su tragu danas nastavile *Povelja UN-a* i uz nju vezana *Opća deklaracija o pravima čovjeka* iz 1948. I u idućim dokumentima UN-a 'nacija' se uvijek određuje kao onaj jasni tip političkog civilnog društva koji na prvom mjestu karakterizira činjenica da se unutar njega konkretno primjenjuju opća prava čovjeka.

2.2. Utilitarističko vrednovanje dviju doktrina

Želimo li provjeriti teoretsko djelovanje dviju doktrina? Više nego pozivanje na načela (pozivanje je uvijek manje-više relativno) mislim da je svrsishodnije jednostavno razmisliti o primjenjivosti. Koja od dvije formulacije, da li ona »tla« ili ona »krvi«, olakšava promjenjive i općenito teško predvidive situacije zajedničkog života ljudi? Koja više odgovara promjenama, onim promjenama kojih je danas društvo prepuno? Koja je doktrina, drugim riječima, konceptualno elastičnija, dakle pragmatски lakše potrošna iz sasvim jednostavnog motiva što je primjenjiva na veći broj osoba?

2.3. Ideologija etničkog izopćivanja

Ukoliko se naciju, da počnemo s tim, mora identificirati s vrijednostima roda, izbacivanje svakog »etnički različitog« elementa postaje imperativom koliko i stvaranje ideologizama koji potiču na etničku koheziju ovako određene etničko-nacionalne zajednice. Zajednica se pretvara u neku vrstu burskog *kraala*, u naoružani zatvoreni prostor. Nju treba braniti od svakoga tko se nalazi izvan nje. Zato se njome mora upravljati kao bojnim poljem nad kojim se nadvijaju nebrojene opasnosti. Stoga treba postojati autoritativni vođa, karizmatски *Führer* koji vodi etničku naciju kao što su je vodili ratnički vođe prvih plemenskih zajednica.

Trud da se postavimo u optičku viziju etničko-nacionalnih doktrina je koristan jer kad smo ga učinili smjesta nailazimo na iznenađenje. Upravo na vrhuncu »etničkog prava« i isključivanja »različitog«, etničko postaje neodrživim jer završava u čorsokaku. Koji bi to uopće bio trenutak, kada bi išli unatraske po lancu generacija, u kojem miješanje rodova još ne postoji, nije još počelo, i kad je vladala isključivo čistoća? Kad bi se to uspjelo utvrditi, bila bi to najsvetija točka, najvažniji kamen kušnje, iskonsko krilo.

To je međutim nemoguće utvrditi. Teritorij apsolutne etničke homogenosti označio bi neko mjesto toliko zatvoreno u sebe i u tolikoj mjeri zabačeno da bi ono kroz čitave milenije bilo isključeno iz seljenja ljudi, koji su, upravo suprotno tome, tokom stoljeća dolazili baš iz tih zabitnih kutova da bi se pomiješali s drugima te da bi stvorili nacije koje odgovaraju današnjem shvaćanju.

Zahtijevati etničku homogenost danas (kako god je se želi shvatiti – ili kao etničko-biološku ili kao etničko-kulturnu) bilo bi jednako hodu unatraske koji bi, kad bi bio konsekventan, sve postojeće teritorijalne suverenitete morao podijeliti na sve manje i manje, sve do njihove atomizacije, odnosno do odmorišta na stubištu neke zgrade ili do štale u brdskom gazdinstvu. Radilo bi se o beskrajnim lokalizmima koji bi se našli ne samo jedan povrh drugog već i fatalno jedan protiv drugog.

2.4. Etnicizam i etničnost – pravilo supsumcije

Etnička nasljeđa s druge su strane snažna stvarnost sa svojom historijom i tradicijom, složena i vrlo razrađena. Tu treba pažljivo praviti razliku između

etničnosti i etniciteta. Etničnost kao teorija i kao ideologizacija radikalnih razlika među skupinama pojedinaca je, u svjetlu vlastitih konkretnih posljedica, lak put prema hobbesijanskim ratovima svakog protiv sviju. To pokazuju etnička čišćenja, kojih je puna naša prošlost, a ima ih i u našoj sadašnjosti. Etnicitet je, nasuprot tome, budući da predstavlja ne zamišljeni, već stvarni identitet koji karakterizira jezično zajedništvo i historijsko-kulturne tradicije vezane za mjesto i nasljedstvo već nataloženih ideja, moćna činjenica s kojom treba pozitivno računati.

Krajem devetnaestog vijeka Moritz Lazarus, njemački židovski intelektualac te prema tome član etničke manjine, se ponadao u rađanje nacije koja bi nastala na način »na koji ne bi poricala ništa od nasljeđa roda, ni od univerzalnih ljudskih principa« (Lazarus 1880: 37). To se očito odnosilo na načela iz 1789., dakle na instancu da se u nasljeđe roda, tj. u partikularne elemente, mogu usidriti i daleko općenitije vrijednosti.

U današnjem vremenu Jürgen Habermas (1996/1998: 10–31) primjećuje kako se suvremeno društvo čini sve udaljenijim od »starog modela nacije-države s kulturno homogenim stanovništvom«. Stoga je nužna, kako bi se izbjeglo cijepanja civilnog društva, politička kultura udaljena od modela etničkog identiteta »pred-političkih«, tj. pred-modernih društava (koja, da se razumijemo, uzdižu kao vlastitu idealnu regulativu negdašnja zastranjenja, obilježena samodovoljnošću i onim što je odavna prohujalo). Neophodno je da »mnogostrukost supkultura«, tj. mnoštva lokalnih i partikularnih kultura, bude supsumirana, odnosno zamijenjena »jedinštvom« opće »političke kulture« – kulture zajedničkog života.

2.5. Podvesti »naciju-etnos« pod »naciju-demos«

Drugim riječima, radi se o supsumiranju pojma *nacije-etnosa*, odnosno etničkog naroda i njegovog nasljeđa pod *naciju-demos*, što znači pod pojam nacije političkog naroda, a nikako ne obrnuto. Koje implikacije postoje u svemu tome? Čini mi se da su one trojake.

U prvom redu javlja se skoro notorna opservacija. Svrstavanje etničkog identiteta pod općenitiju dimenziju, tj. pod opći politički identitet demokratskih prava, baš odgovara etničkom identitetu. Jer samo zahvaljujući zajamčenom statusu političko-građanskih prava mogu se štititi specifična prava, a među njima i ona etničko-kulturna. Ova posljednja bivaju dovedena u opasnost kad se etničke razlike pretoče u političke, kad se *primjenjuju* u politici. Prelaženje granice dopuštenog, odnosno prekoračenje vrha događa se svaki put kad konstatacija postojećih etničkih razlika (jezika, rase, kulture, religije, tradicija itd.) preraste u doktrinu po kojoj se prema skupinama koje su nositelji tih razlika moraju, upravo zbog njih, primjenjivati rigidne institucionalne podjele i stvarati ograđeni prostori, bilo metaforički bilo stvarni.

Na drugom mjestu postoje popratne okolnosti. Mora se potvrditi kako je uvažavanje općih ljudskih prava jedini odgovor na tragične posljedice izazvane tokom dvaju stoljeća etničkog populizma, koji je unutar svake zajednice neumoran tvorac isključivosti, umjesto uključivanja, koji je dakle sam po sebi proizvođač »stranaca« i diskriminiranih.

Na trećem se mjestu nalazi uvijek važeća činjenica, vjerojatno najvažnija od svih: da *plurietnička* *nacija-demos* nije rođena ni iz čije glave. Ona je pokušaj da se odgovori na stvarnost koju civilno društvo nameće već duže vrijeme. Treba samo otvoriti oči. Za vlastite metamorfoze civilno društvo nikada nije tražilo ničije dozvole. Ni danas ono ne čeka na dozvole da postane mjesto

višenacionalnog prometa osoba, etnija i ideja. Treba shvatiti tu suvremenu pojavu da bi se uspjelo s njom izići na kraj, da se kasnije ne bi morao trpjeti protuudar kaotične stvarnosti koja nas satire jer je nekontrolirana. Stara je latinska poslovice govorila *fata volentem ducunt, nolentem trahunt* – »historijske sudbine vode onoga koji ih prati, a obaraju onoga tko im se suprotstavlja«. Upravljanje pojavom suvremene multietničke nacije upravo je suprotno od podizanja ograda i zagrađenih prostora ili od umnažanja granica, kako bi se sprečavale integracije i asimilacije. Sigurno da je za to potreban prilagodljiv i prefinjen konceptualni instrument, skup ideja otvorenih za novo, sposoban razlikovati, ali i ujedinjavati. Nazvao bih ga instrumentom neoprosvjetiteljskog pragmatizma. A on, jasno, ne obitava u etnicizmu.

3. Nacionalne ideologije i kolonijalizam

Teorija etničke nacije imala je dvije varijante, već prema tome je li u njoj prevladavala biološko-prirodna teza ili etničko-kulturna. Od početka devetnaestog stoljeća obje su teze ciljale na to da pokažu fizičko-moralnu superiornost jedne nacije u odnosu na druge. Konceptualni (moduli) modeli prikladni da objasne veća prava i veće vrijednosti ekspanzionističkih politika za svaku pojedinačnu naciju-državu postojali su već mnogo prije nego što je posljednjih trideset godina devetnaestog stoljeća kapitalizam poprimio oznake imperijalizma u modernom smislu riječi i služio ideologijama koje su mu davale primamljivo obličje.

Na pojedinačne dinamike ekspanzije, naročito na širenje u prekomorske zemlje, dakle na kolonijalizam u najklasičnijem terminološkom smislu, jako je utjecalo ono što bih nazvao »kolonijalna filozofija« svake zasebne europske nacije-države (ili europskog porijekla kao što je to bio slučaj sa Sjedinjenim Državama) koje su u tom smislu djelovale. Rađanje pojedinih nacionalnih država bilo je praćeno i favorizirano zasebnom »nacionalnom ideologijom«, tj. skupom ideja i osjećaja te materijalnih interesa koji su se ogledali u svijesti, a ti su instrumenti bili neophodni jer su stvarali pristanak. Upravo su se te specifične etničko-političke i kulturne koncepcije, već nataložene i prihvaćene u različitim nacionalnim ideologijama, uputile preko mora.

3.1. Poteškoća da se definira kolonijalizam

Poteškoća da se točno definira kolonijalizam nastaje iz različitosti i složenosti njegovih osobina jer one odražavaju različite historijske epohe ideologije.

Nije bilo slučajno što se Dietrich Schäfer godine 1903., kao prvi njemački autor vrlo raširenog udžbenika kolonijalne historije, našao pred zadatkom stvaranja što precizne definicije. Suvremeni kolonijalni sistemi su se diferencirali upravo nacionalno. Svaka nacionalna država (naročito ako se kasno pojavila kao što je to bio slučaj s Njemačkom) morala je za sebe stvoriti vlastitu povoljnu skalu vrijednosti. Tj. morala je neprestano proklamirati – kako je to upravo činio Schäfer – da je »prava kolonizatorska aktivnost« samo ona koju vrši vlastita nacija, pojmljena kao »djelovanje potkrijepljeno svjesnim ciljevima koji trebaju povećati nacionalnu političku moć« (Schäfer 1921: 6), a ishodi te operacije ovisili su od »poliedričnog višeg talenta« spojenog s »upotrebom ratnih sredstava« (isto: 8). Autor prihvaća ciljeve njemačkog kolonijalizma kao i njegove rasne (i rasističke) premise. Objašnjenje posebnosti kolonijalizma vlastite nacije uvijek se pretvaralo u pohvalu tog *posebnog* tipa nacionalnog kolonijalizma. Naravno, uvijek je vlastita nacija bila ta koja je, razumije se, imala »poliedričan viši talent«.

Poslije Drugog svjetskog rata, kad je dobar glas nacionalizama i ekspanzionizama doživio zasluženu devalvaciju, obrana kolonijalizma je doživjela promjenu. Njena moderna karakteristika, kao sastavni dio moderne politike moći, maskirana je pribjegavanjem općim mjestima koja vrijede u svim epohama. Govor se usredotočio na neizdiferencirani proces civilizacije koji bi bio u toku (ili bi se ostvarivao) u svako vrijeme i na svakome mjestu, zahvaljujući »kolonizaciji« shvaćenoj kao opći hod dalje koji podrazumijeva, a da pri tom ne mijenja karakteristike, dakle sve, počevši od početnih migracija prehistorijskih plemena do Europskog kolonijalnog ekspanzionizma suvremene epohe.

Suvremene specifičnosti sigurno više respektira definicija koju je 1994. predložio berlinski historičar Helmut Stoecker. Kolonije koje bi se točnije mogle nazvati

»... teritorijima kojima upravlja ili koje dugi niz godina kontrolira strana vlast iz ekonomskih, političkih, vojnih i drugih ciljeva, bilo time što primjenjuje silu ili silom prijeti, i čije je autohtono stanovništvo u mnogim slučajevima uništeno, protjerano, porobljeno, podjarmljeno, ili potpuno lišeno prava, ili u svakom slučaju nije izjednačeno s građanima sile koja njima dominira« (Stoecker 1994: 348–349).

3.2. Ekspanzionizam »zdravih nacija«

Ta definicija obuhvaća samo objektivne fakte. Jednako trajne učinke u svijesti kolonizatora kao i koloniziranih imale su *subjektivne* predodžbe i koncepti vezane uz ekspanzionizam. Na subjektivno znanje i osjećaje u kolonijalnoj sredini dubok su utisak učinile dvije istodobne ali međusobno različite komponente: s jedne strane percepcija da cijeli Zapad ima zajedničko kulturno nasljeđe i opće zajedničke karakteristike, dok je s druge je strane postojala svijest da se načini shvaćanja kolonizacije razlikuju od nacije do nacije.

U demografskoj je kulturi bila prisutna ideja antimaltuzijanskog porijekla da su životnost neke nacije i povećanje njenog stanovništva sinonimi. Općenito se naglašavalo – u Njemačkoj su to činili »katedarski socijalisti« kao što je to bio Schmoller – da ekspanzija čini vidljivom pozitivnu nacionalnu energiju »kulturnih naroda«, sposobnih da »s osjećanjem vlastite snage prošire vlastite granice, pokore strane zemlje, da si prostor za migracije osiguraju osvajanjem, kolonizacijom, emigracijom« (Schmoller 1900: 172). To su »zdrave i snažne nacije u usponu« (isto: 182). Schmolleru se u izvjesnim granicama činila »istinita i primjenjiva postavka o općem ujednačenom karakteru kulturnih zapadnih naroda« (isto: 182). Zato se oni općenito moraju čuvati od »prodora stanovitih nižih rasa, kao što je danas na primjer prodor Kineza u Ameriku, ili Slavena u Istočnu Njemačku«, obzirom da te rase predstavljaju »opasnost za način života, za običaje i za rasni tip viših rasa, naročito ako je prtok strane krvi suviše jak« (isto: 147).

3.3. Zapad – jedino i ekskluzivno sjedište civilizacije

Uz eurocentrizam proširen na Sjedinjene Američke Države, kao ogranak Europe, čitava Zapadna Europa je neka vrsta velike nacije, superiorna ostatku svijeta. A od tog ostatka svijeta Zapad ne treba prihvatiti ništa od običaja ni od krvi, ali mu mora, *vice versa*, nametnuti pozapadnjenje. Aksiom urođene više civilizacije (iz njega su proizašle civilizatorske misije, poželjne od prirode i od sudbine) najprije je ideološki uzdizao kolonijalizam, a zatim imperijalizam. Kada se na prelasku osamnaestog u devetnaesto stoljeće rodila suvreme-

na koncepcija nacije, upravo je u njeno ime proklamirana viša civilizacija. Tj. u ime »nacionalnih osobina« upravo onih europskih nacija koje su općenito proglašene superiornima, bilo po rodu, porijeklu, etničkoj prirodi (kako je to suštinski tražio njemački model), bilo zato što su te osobine stvorile vrijednosti više civilizacije, koliko i po kodeksu općih ljudskih prava (kako je, u općem obliku, sugerirao francuski i anglosaksonski uzor). Ideološko-nacionalna opravdanja kolonijalizma ispunjavaju čitave biblioteke, tako da će ovdje biti dovoljno navesti samo nekoliko primjera.

3.3.1. *Primjer ideologije superiornosti*

Godine 1803. engleski historičar John Malcolm, budući guverner engleske središnje Indije, naglašavao je potrebu preventivnog rata protiv nekog lokalnog maharadže jer će tim ratom »prevladati pravda, red i dobra uprava nad nepravdom, neredom i tiranijom« i donijeti »prirodni progresivni porast civilizacije« (Foerster 1997: 61). Pierre Savorgnan de Brazza, naturalizirani Francuz, talijanski istraživač i guverner francuskog Konga od godine 1888. do 1894., u jednoj je svojoj zdravici iz 1892. kazao kako želi »podići čašu civiliziranju Afrike, koje se dogodilo paralelnim naporima svih nacija, svake od njih pod vlastitom zastavom« (Pakenham 1991/1993: 202). I svaka je doista veličala vlastite zasluge civiliziranja.

Godine 1887. njemačka je vlada izjavila da »je naš zadatak kao kulturne nacije pacificirati divljake« (Petschull-Höepker 1986: 80). Tj. kako je slavljenički pjevao jedan članak u *Gartenlaubeu* – »Vrtnom paviljonu«, popularnom časopisu koji je bio masovno čitan – od kada je 5. 6. 1884. njemačka zastava podignuta nad Togoom, zemljom bezakonja i »najnižeg tipa državnog uređenja«, sve se promijenilo; sada Nijemci, »misionari kulture«, izglađuju sukobe među plemenima, prekidaju trgovinu robljem i osvajaju srca ljudi liječeći bolesti kao »bijeli šamani« (Anonimno 1889). I jao onom tko bi stao na put tom humanitarnom zanosu. Nijemci – izjavljivao je 1886. Paul de Lagarde, pristalica etno-kulturnog nacionalizma u Njemačkoj – »znaju da imaju misiju prema svim nacijama svijeta: ukoliko ih se spriječi (...) da je izvrše njihovo je legitimno pravo upotrijebiti silu« (Lagarde 1920: 423).

U Francuskoj su za vrijeme Treće Republike, koja se žustro trudila proširiti kolonijalni imperij, dominantni glasovi smatrali da je sasvim svejedno hoće li se civiliziranje postići topovima ili trgovinom. Za bivšeg primjera Julesa Ferryja, prema govoru održanom u Parlamentu 1885., »'civilizirati' je jednostavno značilo da Francuska (...), gdje god to može činiti, mora širiti vlastiti jezik, vlastite običaje, vlastitu zastavu, vlastito oružje i vlastiti genij« (Ferry 1893–1898, V: 220). Svaki put bit će upotrijebljeno najkorisnije sredstvo, svakako podjednako funkcionalno za ostvarivanje temeljnog principa, tj. onoga da »više rase imaju pravo nad nižima«, jer »njihova je dužnost da civiliziraju te niže rase« (isto: 210–211).

Pa čak su i počeci talijanskog kolonijalizma, zbrkani i neefikasni jer su odražavali unutarnje stanje u zemlji, imali vlastitu retoriku. Godine 1871. Mazzini je priželjkivao talijanski Tunis pozivajući se na »neizbježno kretanje koje zove Europu da civilizira afričke krajeve« (Del Boca 1976: 55). Jedna vojnička pjesma iz 1885. govorila je, u kontekstu okupacije Eritreje, da »u vrućim pustinjama/ u areni punoj žara/ podučit ćemo crnce/ kako se civilizacija stvara« (isto: 205). A za biskupa Leuce, godine 1887., upravo s talijanskom kolonizacijom afričkih naroda počeo će »razvitak njihove materijalne i moralne kulture te prestati njihovo sadašnje stanje barbarstva« (isto: 254).

4. Kolonijalizam i geopolitika

Krajem devetnaestog stoljeća dogodio se u Njemačkoj zlosretni susret između etničkog populizma i geopolitike. Princip nacionalnosti, drag liberalima, pretvorio se u dogmu rase superiornosti jedne nacije nad drugima i prema tome potpunog legitimiteta za superiornu naciju da se širi i da u sebe uvuče teritorije i države.

Godine 1901. s katedre u Leipzigu geograf Friedrich Ratzel, jedan od otaca takozvane »političke geografije« (ili upravo »geopolitike«), označio je kao političko-rasnu »najveću opasnost« upravo »slavensku migraciju s istoka prema zapadu« jer bi ova mogla dovesti do zagađenja njemačke krvi te je predložio da se istu blokira ekonomsku zajednicom svih država pod njemačkom hegemonijom »zapadno od Visle« (Schulz 1991: 56). Ukratko, on je geopolitičkim ciljevima dao rasno ruho.

S druge pak strane, prema općoj postavci njegovog čuvenog traktata *Politička geografija* (1897.), ključ svake državne moći ležao je ne toliko u rasnoj homogenosti vlastitog stanovništva koliko u teritorijalnom principu, u posjedovanju tla, u širenju prema novim zemljama. Tako da se neka nacija mora proširivati (podjarmljujući druge) u prvom redu da bi stekla životni prostor; primjenjivanje rasističke politike jednostavno je bilo sredstvo za postizanje tog cilja.

Koncept »životnog prostora« dao je kolonijalizmu još jedno opravdanje, još ogoljenije i sirovije, koje je dalo novu dimenziju onoj već poznatoj i starijoj – civilizatorskoj misiji. Od geopolitike su dolazile sugestije daleko manje sklone mitizaciji. Nakon jednog svog istraživačkog putovanja 1891. u Eritreju, liberalni poslanik Ferdinando Martini, budući prvi civilni guverner kolonije, izjavio je da ne stoji argument civilizacije. Upravo u slučaju stanovnika Eritreje, koji su bili Kopti, nije se radilo o divljim plemenima, ogrezlim u idolatriji, nego o kršćanskom narodu koji je to bio već stoljećima i čije je političko uređenje staro više vjekova. Tako da Martiniju na kraju nije preostalo ništa drugo već da proklamira dogmu čiste dominacije, »zamjenjivanje jedne rase drugom«, jer »domorodac smeta našem djelu«, kao što su u Americi smetali crvenokošci te »mu se mora pomoći (...) svim sredstvima što nam pruža civilizacija koju on instinktivno mrzi, kako bi bio uništen: naizmjeničnom upotrebom artiljerije i neprekidnim navikavanjem na rakiju« (Del Boca 1976: 455).

Nijedno kolonijalno osvajanje iz devetnaestog stoljeća nijedne od europskih zemalja (uključivši Rusiju i njen sibirski Istok) nije se stvarno pretvorilo u onaj »životni prostor« o kojem su pričali priče oni što su opravdavali kolonijalizam. Sva su ta područja ostala daleko od toga da postanu prave kolonije u koje bi se moglo naseliti stanovništvo, odnosno u koje bi se ljudi iz majke domovine mogli preseliti u značajnijem broju.

5. Kolonijalna ekspanzija za prve socijaliste

Koliko je bila raširena ideja civilizacijske misije rezultira iz činjenice da su je u devetnaestom stoljeću prihvaćali, uz rijetke izuzetke, čak i socijalisti. Ipak, oni su to činili bez etničko-rasnih naglasaka. Tako je komunist-utopist Étienne Cabet, u svojoj *Revoluciji iz 1830.* (1833.) insistirao na ideji Francuske koja širi demokratske vrijednosti i stoga je »nacija dobrotvorka«, štoviše »osloboditeljica nacija svugdje, u Europi, u dvjema Americama, i najudaljenijim predjelima Azije« (Held-Schrader 1985: 197). Saint-Simonovac Constantin Pecqueur, u svom traktatu *Društvena ekonomija* (1837.) je tvrdio da

je civilizatorska ekspanzija svake velike nacije djelo koje čak želi sam Bog. A pristaša Fouriera Victor Considerant još je 1848. mislio na kolonizaciju zaostalih zemalja koju bi trebale zajednički poduzeti sve europske zemlje. Među izuzetke je spadao komunist Louis-Auguste Blanqui, koji je primjećivao kako nikakva »civilizatorska« intervencija izvana ne bi mogla nadomjestiti dugotrajnu spontanu evoluciju nekog naroda.

»Nesretni narodi, koje je naš prodor iznenadio u američkim prostranstvima, ili na zabačenim arhipelazima Pacifika, predodređeni su da u tom smrtonosnom susretu podlegnu« (Held-Schrader 1985: 223).

No, njegov je glas bio usamljen, a cijela »civilizatorska« djelatnost morala je ispočetka biti ponovo promišljena.

5.1. Kolonije u klasičnom marksizmu

Za onoga kome su Marx i Engels predstavljali inspiraciju pitanje se postavljalo kao daleko složenije. Engels je definirao, u jednom svom pismu iz 1848. za tjednik *The Northern Star*, završetak francuskog osvajanja Alžira kao »napredak civilizacije, jer sve te nacije slobodnih barbara izgledaju veoma ponosne, plemenite i slavne jedino gledane iz udaljenosti«, a ako se pogleda izbliza u odnosu na njihovo hajdučko barbarstvo »na kraju krajeva treba preferirati modernog buržuja, s njemu svojstvenom civilizacijom, industrijom, redom i donekle prosvijećenim duhom koji ga svuda prate« (OME VI: 523). Engels se čak razveselio zbog američkog osvajanja Meksika. Iako je dobro znao da će taj rat neposredno koristiti »najprije samo buržoaziji Sjedinjenih Država«, mislio je da je time Meksiko »nasilno uvučen u historijska kretanja« i da to za Meksiko predstavlja napredak. Stoga je »u interesu baš njegovog razvoja da on ubuduće bude pod tutorstvom Sjedinjenih Država« (Engels 1848/1973: 538).

Što se tiče koloniziranja Indije, postoji lapidarni Marxov sud, odnosno da »Engleska mora tu izvršiti dvostruku misiju (...) jednu razornu, drugu preporučajuću: uništiti staro azijsko društvo i postaviti materijalne temelje zapadnog društva u Aziji« (Marx 1978: 223). Pa čak je i Rusija, koju su Marx i Engels vidjeli kao najgoru zvijer zbog slobodogušilačke opasnosti koju je ona predstavljala, u jednom Engelsovom pismu prijatelju od 23. 5. 1851. bila prosuđivana kao »istinski napredna u odnosu na Istok«, jer »ruska vladavina, sa svom svojom brutalnošću, sa svom svojom slavenskom prljavštinom, ostvaruje djelo civiliziranja na Crnom moru, na Kaspijskom moru i u centralnoj Aziji, među Baškirima i Tatarima«, jer su tamo, historijskom zaslugom Rusije, uvedeni »napose elementi moderne industrijske civilizacije« (OME XXXVIII: 290).

Francuska u Alžiru, Sjedinjene Države u Meksiku, Engleska u Indiji i Rusija preko Urala za Marxa su djelovale kao pokretači objektivnog historijskog zakona i sadile tamo klice suvremenosti koje su, razarajući drevne socio-ekonomske plemenske, patrijarhalne i srednjovjekovne oblike života i razvijajući merkantilno poduzetništvo, a kasnije ono kapitalističko-industrijsko, trebale tako postaviti pretpostavke za prelazak u socijalizam. Bila je to i linija socijalista Druge internacionale. Karl Kautsky, čuvar marksizma u njemačkoj Socijal-demokratskoj partiji, pozivao se 1907. na »metode mirnog civiliziranja« koje je on u svom neoprosvjetiteljskom uvjerenju dodijelio »učiteljima« koji su trebali preobraziti domoroce »od plašljivih podanika, nabusitih i neprijateljski raspoloženih, u drage prijatelje pune povjerenja« (Kautsky 1907/1977: 153). Bebel, predsjednik partije, te je iste godine objasnio na Essenskom kon-

gresu da kolonijalna politika nije »sama po sebi zločin, budući da ona može, u određenim okolnostima, postati civilizatorska aktivnost«, jer je »samo važno kako se ona provodi« (P-Essen 1907: 272). A »revizionist« Bernstein već je nekoliko godina ranije izjavio da se »divljacima samo uvjetno može priznati pravo na teritorije koje oni posjeduju«, budući »da viša civilizacija, na kraju krajeva, raspolaže i s višim pravom« (Bernstein 1899: 219).

Zacijelo je i na horizontu socijalista veliku ulogu igralo uvjerenje o suštinskoj etničko-civilizacijskoj superiornosti industrijaliziranih buržujskih zemalja. S druge strane, i sama početna teorija, socijalizam Marxa i Engelsa, nesumnjivo je bio eurocentrična doktrina: u smislu da je ta teorija rođena u društvenim i ideološkim uvjetima Europe i da se raširila počevši od Europe. Kasnije će marksizam-lenjinizam u Sovjetskoj Rusiji u postavljanju nacionalnog i kolonijalnog pitanja svakako biti eurocentrističan.

6. Kolonijalno nasljeđe – krajnje složeno pitanje

Komponente bilo kolonijalne stvarnosti bilo pojmova o njoj vrlo su složene. Mogu ovdje naglasiti samo neke točke koje bi u raspravi o tom problemu morali tematizirati. Opće je pravilo da su različiti tipovi kolonijalizma neophodno izazvali, kao u epruveti u laboratoriju, različite reakcije od strane koloniziranih. Ili, kako se obično kaže, da eho uvijek vraća tvoj vlastiti glas.

S jedne strane, ekonomsko iskorištavanje radne snage i otimanje prirodnih bogatstava samo po sebi nije predstavljalo neki novi fenomen jer su i u prekomorskim zemljama domoroci imali isto takvih vlastitih iskustava, ali je Zapad donio dvije izvozne robe dotad sasvim nepoznate. Na prvome mjestu (i to već od 17. stoljeća nadalje) ideje znanstvene revolucije i nakon toga njihov praktični proizvod – industrijsku revoluciju, a zajedno s njima naravno i strukturalne i organizacijske komponente europskog civilnog društva povezane s te dvije revolucije. Na drugom mjestu izveo je i ideju o nacionalnoj državi, uključivši i njenu liberalno-demokratsku arhitekturu kao što su (od Francuske revolucije nadalje) deklaracije o univerzalnim pravima, neotuđivim od prava čovjeka i građanina.

Kako bi se shvatila epoha kolonijalizma, kao i epoha dekolonizacije, neophodno je uspostaviti proceduru i popis činjenično zasnovan za sve te tri zapadne izvozne robe – odnosno sistematskoj politici iskorištavanja, znanstvenoj i industrijskoj revoluciji te nacionalnoj državi i univerzalnim pravima čovjeka. Samo se na taj način vjerojatno mogu, dobro procjenjujući veze koje postoje između ta tri elementa, izbjeći ideološki ćorsokaci u koje se idući drugim putem zapliće pokušaj davanja bilance historijskog puta bilo kolonijalizma bilo dekolonizacije. Možda je do neke mjere moguće pogoditi kako i sama dekolonizacija, koja je na djelu već nekoliko desetljeća, sa svoje strane može biti dekolonizirana, odnosno oslobođena od vlastitih kolonijalnih ostataka i natruha.

Povelja Ujedinjenih Naroda iz 1946. i *Opća deklaracija o pravima čovjeka* UN-a iz 1948. proizašle su iz *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. Ta tri dokumenta mogu se mirne duše smatrati za pozitivno konceptualno nasljeđe Zapada koje je ovaj prenio. Priznavanje općih prava čovjeka i građanina zabranjuje da se odnosi između različitih civilizacija izrode u etnocentrične konflikte u kojima svaka civilizacija vitla vlastitim »vrijednostima« kao oružjem kojim će pogoditi onu drugu.

Jedini put kojim se može ići jest onaj kojim se krajnje oprezno korača naprijed. Sastoji se u tome da se pronađe, od slučaja do slučaja, ona određena

točka u kojoj mogu u simbiozi s neizostavnim općim ljudskim pravima koegzistirati i posebna »prava na razlikovanje«. Ova zadnja su izraz individualnog i kolektivnog kulturnog postojanja (a podrazumijevaju subjektivnu svijest o pripadnosti ovome ili onome vjerskom identitetu) koje najvećim dijelom u doba nastanka rečenih Deklaracija uopće nije postojalo. S njima je povezana nužnost da pretenzije na apsolutnost partikularizama (etničkih, lokalnih, religioznih itd.) budu odlučno blokirane u onim točkama njihova zadovoljavanja u kojima bi došle u sukob s univerzalnim vrijednostima ljudskog dostojanstva i pravde.

Upravo je zato u *Deklaraciji* UN-a iz 1948. pravo na specifično »različite« identitete – ili drugačije rečeno, pravo na »različitost« – podvedeno pod jednu vrlo očitu klauzulu koja opisuje uvjete. Ta klauzula zabranjuje da se specifična prava postižu na štetu univerzalnih prava. *Primarno ljudsko pravo* (koje treba shvatiti i kao pravo, ali i kao dužnost) je neotuđivo pravo svakog pojedinca da sudjeluje u *zajedničkom* identitetu, najšire mogućem, a to je njegov identitet ljudskog bića i da mu taj identitet bude zagaraniran. Na to primarno pravo može se samo nadovezati pravo na »različitost«, ali ono ga nikako ne može zamijeniti niti poništiti.

S talijanskoga preveo
Luka Bogdanić

Literatura

Anonimno 1889: »Die Bismarckburg im Adeliland«, *Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*, XXXVI: 862.

Auch, Eva-Maria & Förster, Stig (ur.) 1997: »Barbaren« und »Weisse Teufel«. *Kulturkonflikte und Imperialismus in Asien vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Paderborn–München, Schöningh.

Bauer, Otto 1907: »Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie«, *Marx-Studien. Blätter zur Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus*, vol. II. ²1924: Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. 1999: talijansko djelomično izdanje (*La questione nazionale*), Nicolao Merker (ur.), Roma, Editori Riuniti.

Bernstein, Eduard 1899: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart, Dietz. 1974: talijanski prijevod (*I presupposti del socialismo e i compiti della socialdemocrazia*) Enzo Grillo, predgovor Lucio Colletti, Roma–Bari, Laterza.

Connor, Walker 1991: »From Tribe to Nation?«, *History of European Ideas*, XIII: 5–18.

Del Boca, Angelo 1976: *Gli italiani in Africa Orientale. La conquista dell'impero*, Roma–Bari, Laterza.

Demandt, Alexander (ur.) 1991: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*, München, Beck.

Engels, Friedrich 1848: »Die Bewegungen von 1847«, *Deutsche Brüsseler Zeitung*, 23. 1. 1848. 1973: talijanski prijevod (*I movimenti del 1847*) Fausto Codino, u: OME VI: 531–540.

Ferry, Jules 1893–1898: *Discours et opinions*, vol. V, Paul Robinet (ur.), Paris, Colin.

Fishman, Joshua 1985: *The Rise and Fall of the Ethnic Revival. Perspectives on Language and Ethnicity*, Berlin–New York, Mouton.

Förster, Stig 1997: »Gerüchte, Spione und Kriegstreiberien. Die merkwürdige Geschichte der britischen Expansionspolitik in Indien 1793–1804«, u: Auch, Eva-Maria & Förster, Stig (ur.): »Barbaren« und »Weisse Teufel«. *Kulturkonflikte und Imperialismus in Asien vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Paderborn–München, Schöningh: 45–62.

Habermas, Jürgen 1996: *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt/M, Suhrkamp. 1998: talijanski prijevod (*L'inclusione dell'altro. Studi di teoria politica*) Leonardo Ceppa, Milano, Feltrinelli.

Held-Schrader, Christine 1985: *Sozialismus und koloniale Frage. Die überseeische Expansion im Urteil früher französischer Sozialisten*, Göttingen–Zürich, Musterschmidt.

Kautsky, Karl 1907: *Sozialismus und Kolonialpolitik*, Berlin, Buchhandlung Vorwärts. 1977: talijanski djelomični prijevod (*Socialismo e politica coloniale*) u: Kautsky, Karl: *La questione coloniale. Antologia degli scritti sul colonialismo e sull'imperialismo*, Renato Monteleone (ur.), Milano, Feltrinelli: 98–157.

Kautsky, Karl 1977: *La questione coloniale. Antologia degli scritti sul colonialismo e sull'imperialismo*, Renato Monteleone (ur.), Milano, Feltrinelli.

Lagarde, Paul de (Paul Anton Böttcher) 1886/⁵1920: *Deutsche Schriften*, Göttingen, Dieterich.

Lazarus, Moritz 1879/²1880: *Was heisst national? Ein Vortrag*, Berlin, Dümmler.

Marx, Karl 1853: »The Future Results of British Rule in India«, *New-York Daily Tribune*, 8. 8. 1853. 1978: talijanski prijevod (*I risultati futuri della dominazione britannica in India*) Fausto Codino, u: OME XII: 223–229.

OME = Marx, Karl & Engels, Friedrich 1972–: *Opere*, Roma, Editori Riuniti.

Pakenham, Thomas 1991: *Scramble for Africa 1876–1912*, London, Weidenfels & Nicolson. 1993: njemački prijevod (*Der kauernde Löwe. Die Kolonisierung Afrikas 1876–1912*) Katharina Förs, Düsseldorf–Wien, Econ Verlag.

P-Essen 1907: *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, abgehalten zu Essen a.d.Ruhr vom 15. bis 21. September 1907*, Berlin, Buchhandlung Vorwärts.

Petschull, Jürgen & Höpker, Thomas (ur.) 1986: *Der Wahn vom Weltreich. Die Geschichte der deutschen Kolonien*, Herrsching, Pawlak.

Schäfer, Dietrich 1903/⁴1921: *Kolonialgeschichte*, Berlin–Leipzig, Vereinigung Wissenschaftlicher Verleger.

Schmoller, Gustav 1900: *Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, vol. I: *Begriff. Psychologische und sittliche Grundlage. Litteratur und Methode. Land, Leute und Technik. Die gesellschaftliche Verfassung der Volkswirtschaft*, Leipzig, Duncker & Humblot.

Schultz, Hans-Dietrich 1991: »Deutschlands 'natürliche' Grenzen«, u: Demandt, Alexander (ur.): *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*, München, Beck: 32–93.

Sieyès, Emmanuel-Joseph 1789: *Qu'est-ce que le tiers état?*. 1989: talijansko izdanje (*Che cosa è il terzo stato?*), Umberto Ceroni (ur.), Roma, Editori Riuniti.

Stoecker, Helmuth 1994: »Zur Definition des Begriffs 'Kolonie' sowie abgeleiteter Begriffe und deren Verwendung (und Nichtverwendung) in der Geschichtsliteratur«, u: Wagner, Wilfried (ur.): *Kolonien und Missionen. Referate des 3. Internationalen kolonialgeschichtlichen Symposiums 1993 in Bremen*, Münster, LIT Verlag: 340–352.

Wagner, Wilfried (ur.) 1994: *Kolonien und Missionen. Referate des 3. Internationalen kolonialgeschichtlichen Symposiums 1993 in Bremen*, Münster, LIT Verlag.

Nicolao Merker

**Nationale Ideologien und kolonialistische Mythen
im modernen Europa**

Zusammenfassung

Erörtert wird die Entstehung und Entwicklung des Begriffes „Nation“ im Europa der Neuzeit, welche Auffassungen über die Zugehörigkeit zu einer Nation dabei im Spiel waren, und wie sich dieser gesamte Ideologienkomplex auf die Theorie und Praxis des kolonialen Expansionismus der Nationalstaaten ausgewirkt hat. Damit ist auch der Mythos eng verbunden, dass die koloniale Expansion Europas hauptsächlich eine Ausbreitung der Zivilisation gewesen sei. In kritischer Auseinandersetzung mit diesen Ideologien kommt abschließend sowohl die koloniale Frage im Marxismus zur Sprache, als auch das Globalerbe des Kolonialismus heute.

Schlüsselwörter

Nation, Menschenrechte, Ethnozentrismus, Kolonialismus, Marxismus, Zivilisation